

Metody walki z „zimną wojną”

Artykuł ma na celu przedstawienie polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych wobec Związku Radzieckiego, która doprowadziła do zakończenia zimnej wojny i ostatecznie do rozpadu wschodniego mocarstwa. Punkt wyjścia dla opracowania tego tematu stanowi krótkie omówienie relacji amerykańsko-radzieckich za czasów prezydentury Richarda Nixona, Geralda Forda i Jimmy’ego Cartera. Zasadniczą uwagę skupiono jednak na postaci i polityce zagranicznej Ronalda Reagana, ukazując najważniejsze działania jego administracji, które w sposób znaczący wpłynęły na uregulowanie stosunków między USA i Związkiem Radzieckim. Dla zachowania obiektywizmu autor artykułu sięgnął zarówno do opracowań amerykańskich, jak i rosyjskich, nie zapominając również o tekstach publicystów polskich.

1. Relacje amerykańsko-radzieckie w latach siedemdziesiątych

Termin „zimna wojna” (ang. *Cold War*) wprowadzony został przez amerykańskiego polityka Bernarda Barucha¹, który użył go po raz pierwszy w trakcie wystąpienia wygłoszonego dnia 16 kwietnia 1947 roku w Kolumbii (Karolina Południowa). Pojęcie to zostało następnie spopularyzowane

---

¹ Bernard Mannes Baruch (1870–1965) – amerykański przemysłowiec i polityk, przewodniczący Rady Przemysłu Wojennego USA w latach 1918–1919. Pomysłodawca tzw. „Planu Barucha” dotyczącego międzynarodowej kontroli energii atomowej i odrzuconego przez Radę Bezpieczeństwa ONZ za sprawą weta ZSRR. *Wielka Encyklopedia Powszechna*, PWN, Warszawa 1962–1969, t. 1, red. B. Suchodolski, s. 622–623.

przez Waltera Lippmana² i od połowy XX w. określa się nim stan napięcia między mocarstwami kapitalistycznymi i ZSRR, świadomie wywołanego przez rząd USA po II wojnie światowej. Zasadniczym celem tych działań było odejście od koalicji antyfaszystowskiej i zbudowanie nowego układu sojuszków antykomunistycznych. W efekcie zimna wojna była czasem otwartej wrogości i rywalizacji między państwami o przeciwnych systemach ekonomicznych³.

Faktyczny początek zimnej wojny historycy wiążą z przemówieniem Winstona Churchilla, które wygłosił 5 marca 1946 roku w Westminster College w Fulton. Dziękując władzom uczelni za przyznanie mu doktoratu *honoris causa*, brytyjski polityk wspominał o „żelaznej kurtynie”, która dzieli Europę na dwa wrogie sobie bloki: wschodni i zachodni. W jego opinii oddzielony od zachodniej Europy tą właśnie „żelazną kurtyną” ZSRR buduje państwa policyjne oraz wspiera komunistów w swojej strefie okupacyjnej Niemiec⁴. Do pierwszego wyłomu w polityce zimnej wojny w Europie doszło 15 maja 1955 roku, kiedy to cztery mocarstwa podpisały traktat państwowy z Austrią⁵. W latach sześćdziesiątych zimna wojna przechodziła do przeszłości; w 1966 roku gen. Charles de Gaulle stwierdził, iż stan napięcia między Wschodem i Zachodem jest bezprzedmiotowy, gdyż obie strony

---

² Walter Lippman (1889–1947) – amerykański polityk i pisarz pochodzenia żydowskiego. W swej książce *Cold War* spopularyzował wprowadzone przez Barucha pojęcia „zimna wojna”. Tamże, t. 6, red. B. Suchodolski, s. 539–540.

³ M. Deszczyński, R. Kupiecki, T. Moszczyński, *Historia polityczna świata. Kalendarium wydarzeń 1845–1994*, Warszawa 1994, s. 31; R. Frelek, *Historia zimnej wojny*, Warszawa 1971, s. 177.

⁴ H. Brogan, *Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki*, tłum. E. Macauley, Wrocław-Warszawa-Kraków 2004, s. 645; M. Fik, *Kultura polska po Jaltcie. Kronika lat 1944–1981*, Londyn 1989, s. 56; J. L. Gaddis, *Teraz już wiemy... Nowa historia zimnej wojny*, tłum. M. Antosiewicz, Warszawa 1997, s. 67.

⁵ Austriacki traktat państwowy podpisany 15 maja 1955 roku w Wiedniu przez Austrię oraz USA, Wielką Brytanię, Francję i ZSRR. Likwidował stan prawno-polityczny, w jakim znalazła się Austria po Anschlussie (1938–1945) i powstały po II wojnie światowej, kiedy państwo to podzielono na cztery strefy okupacyjne (1945–1955). Na jego mocy Austria odzyskała suwerenność państwową oraz granice z 1938 roku, a z jej terytorium wycofane zostały radzieckie wojska okupacyjne. Traktat zakazywał Austrii politycznego i gospodarczego zjednoczenia z Niemcami w przyszłości. Podpisanie tegoż aktu przez ZSRR uzależnione było od proklamowania przez Austrię wieczystej neutralności oraz zobowiązania się do niezawierania sojuszy wojskowych i nieutrzymywania na swoim terytorium obcych baz wojskowych, http://portalwiedzy.onet.pl/48828,,austriacki_traktat_państwowy,haslo.html (21.03.2012).

konfliktu uznały jałowość takiego *status quo*⁶. Wkrótce, bo już od początku lat siedemdziesiątych, nastąpił okres negocjacji i odprężenia w relacjach międzynarodowych w wymiarze europejskim i globalnym. Główną oś stosunków Wschód – Zachód wyznaczał dialog między ZSRR i USA. Zadecydowały o tym zarówno obiektywna pozycja obu tych mocarstw w świecie, jak też świadome dążenie do utrzymania nadrzędności wzajemnych relacji w ramach globalnych interesów Ameryki i Rosji. W oparciu o ten priorytet obydwa mocarstwa formułowały własne koncepcje i plany działań międzynarodowych, ustalane w Waszyngtonie i w Moskwie.

W tym okresie władze Kremla lansowały tzw. „program pokoju” przyjęty przez XXIV Zjazd KPZR 30 marca 1971 roku. Dodatkowo radziecką politykę „pokojową” wzmacniała i uwiarygodniała działalność Światowej Rady Pokoju⁷, która starała się przekonać państwa Europy Zachodniej oraz Stany Zjednoczone o dążeniu Moskwy do głównego celu, jakim miało być stworzenie ogólnoświatowego ładu. Związek Radziecki zgłaszał nieustannie kolejne „inicjatywy pokojowe”, z reguły trudne do przyjęcia dla Zachodu. W ten sposób nie bez powodzenia wywoływano wrażenie nieustannej troski o pokój ze strony przywódców radzieckich, a z drugiej – obojętności na te sprawy ze strony NATO oraz USA, które odrzucały tego typu propozycje⁸.

ZSRR zapewne wygrałby ową kampanię propagandową, gdyby nie interwencja jego wojsk w Afganistanie, która rozeszła się szerokim echem w świecie zachodnim i unaoczniała narodom prawdziwe oblicze socjalizmu i prawdziwe intencje polityki zagranicznej Związku Radzieckiego. W ramach swoistej retorsji Ameryka wprowadziła embargo na sprzedaż zboża do Związku Radzieckiego i ograniczyła wymianę kulturalną z blokiem wschodnim. Ogłoszono także bojkot Igrzysk Olimpijskich w Moskwie (1980). Nadto państwa członkowskie NATO zwiększyły swoje wydatki na wojsko⁹.

---

⁶ E. J. Osmańczyk, *Encyklopedia ONZ i stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1982, s. 604.

⁷ Światowa Rada Pokoju – międzynarodowa organizacja pozarządowa utworzona w 1950 roku w Warszawie podczas II Światowego Kongresu Obrońców Pokoju. Od początku swego istnienia do końca lat osiemdziesiątych zależna była politycznie i finansowo od ZSRR, który rocznie przeznaczał na jej funkcjonowanie 50 mln dolarów, uzyskując przez to skuteczne narzędzie kontroli i wpływu na decyzje Rady. Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, tłum. R. Brzeski, Warszawa 1997, s. 442–443.

⁸ Z. Brzeziński, *Spadek po Zimnej Wojnie*, Warszawa 1993, s. 180.

⁹ W. Bukowski, *Moskiewski proces*, Warszawa 1998, s. 509.

Idea socjalizmu z ludzką twarzą odeszła w przeszłość, chociaż przywództwo Kremla jeszcze długo nie zdawało sobie z tego sprawy. Nie przewidziano bowiem tego, co miała przynieść niedaleka przyszłość: procesu rozmontowywania bloku wschodniego w latach osiemdziesiątych i skutecznej polityki Reagana. Tymczasem w czerwcu 1980 roku nieświadomi realnego położenia komuniści podczas plenum Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego rozprawiali o niezachwianej potęgze Rosji radzieckiej i wyrażali niepochlebne opinie na temat polityki USA¹⁰.

Pionierem amerykańskiej polityki odprężenia był prezydent USA Richard Nixon. Szczególnie decyzja o wyborze Henry'ego Kissingera na stanowisko szefa Rady Bezpieczeństwa Narodowego (1969–1975) oraz sekretarza stanu (1973–1977), okazała się dla sytuacji międzynarodowej brzemienna w skutki. Nixon miał doskonałe wyczucie spraw zagranicznych. Był świadomy osłabienia pozycji USA w sferze ekonomicznej, finansowej i strategicznej; również prestiż moralny Stanów Zjednoczonych znacznie ucierpiał na skutek radzieckiej propagandy pokoju. Wszystko to uniemożliwiało mu sprawowanie przywództwa w „wolnym świecie” w odpowiedniej skali przy użyciu dotychczasowych metod i środków¹¹. Przekonanie to legło u podstaw „doktryny Nixona”, która stała się podwaliną myśli politycznej okresu odprężenia. Już bowiem w 1968 roku jako kandydat do fotela prezydenckiego krytykował nieskuteczność postępowania wobec ZSRR z pozycji siły i proponował obu krajom pokojowe współzawodnictwo. Z kolei w sierpniu tego samego roku podczas konwencji Partii Republikańskiej rzucił znane hasło, aby „po erze konfrontacji nastąpiła era negocjacji”. Wreszcie w przemówieniu inauguracyjnym pierwszą kadencję swojej prezydentury, 20 stycznia 1969 roku Nixon rozszerzył treść hasła pomysłem wymiany ludzi i idei pomiędzy Wschodem i Zachodem, jak również

---

¹⁰ W związku ze zbliżającymi się wówczas w USA wyborami prezydenckimi A. Gromyko mówił m.in.: „Normalny tryb stosunków sowiecko-amerykańskich zakłócają również wybory prezydenckie w USA. Raz na cztery lata z reguły doprowadzają do antysowieckiej nagonki. Kandydaci na prezydenta, nie mając konkretnych programów wyborczych, rozwiązań prowadzących do naprawienia błędów polityki zagranicznej i wewnętrznej USA, prześcigają się w oczernianiu i oskarżaniu Związku Radzieckiego”. Tamże, s. 462.

¹¹ M. Mc Cauley, *Rosja, Ameryka i zimna wojna 1949–1991*, tłum. R. A. Galos, Wrocław 2001, s. 58n; L. Pastusiak, *Prezydenci Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Warszawa 2002, s. 816–853.

wysunął propozycję wzmocnienia struktur pokoju poprzez bezkonfliktowe współzawodnictwo USA i ZSRR¹².

Gdy więc wcześniejsze nurty polityczne dążyły do zwiększenia roli i wpływów Ameryki niezależnie od zmieniających się okoliczności, pragmatyzm doktryny Nixona polegał na uznaniu zachodzących w świecie przekształceń i przystosowaniu się do nich.

Dialog ze Związkiem Radzieckim podjęty przez administrację Nixona objął przede wszystkim kwestie rozbrojenia. Obie strony miały bowiem świadomość, iż żywiołowy wyścig zbrojeń jądrowych przekroczył już próg racjonalności, jeśli idzie o nagromadzone arsenały¹³. Radziecko-amerykańskie rozmowy wstępne w sprawie ograniczenia zbrojeń strategicznych, rozpoczęte w Helsinkach dnia 17 listopada 1969 roku, przekształciły się niebawem w pełnowymiarowe negocjacje, które odbywano na przemian w Helsinkach i w Wiedniu. Rozmowy te zaowocowały podpisaniem w Moskwie w dniu 26 maja 1972 roku porozumienia SALT I (*Strategic Arms Limitation Talks*). Był to bezterminowy układ o ograniczeniu systemów obrony przeciwrakietowej (ABM; *Anti Ballistic Missile*) oraz tymczasowe porozumienie o niektórych środkach ograniczenia strategicznych zbrojeń ofensywnych (ICBM; *Intercontinental Ballistic Missile*). Potwierdzeniem znaczenia tych ustaleń było podpisanie przez Leonida Breżniewa i Richarda Nixona układu o podstawach wzajemnych stosunków między USA i ZSRR (29 maja 1972 roku). Obie strony podkreśliły potrzebę zapobiegania groźbie wojny, rozładowania napięć międzynarodowych oraz umocnienia powszechnego bezpieczeństwa i współpracy ogólnoswiatowej¹⁴.

---

¹² Pamiętać należy, iż „założenia te zostały uzupełnione proklamowaniem przez Nixona na sesji Rady NATO w Brukseli (24.02.1969) polityki «partnerstwa» i «nowego ducha współpracy» z Europą Zachodnią, aby budować jedność atlantycką w erze negocjacji z ZSRR. Założenia te obowiązywały w Białym Domu do końca prezydentury Gerarda Forda”. J. Kukułka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1996*, Warszawa 1996, s. 199.

¹³ W ówczesnych arsenalach atomowych znajdowało się 55–60 tys. ładunków nuklearnych, z tego 98 procent było w posiadaniu supermocarstw. Łączna siła wybuchu tych ładunków równała się sile 1 miliona bomb zrzuconych na Hiroszimę. W rzeczywistości był to potencjał „wielokrotnej zgłady” (*overkill capacity*), czyli ilość broni jądrowej zdolnej do wielokrotnego zlikwidowania przeciwnika. Por. *Stosunki międzynarodowe*, red. W. Malendowski, Cz. Mojsiewicz, Wrocław 2000, s. 469.

¹⁴ Na marginesie helsińskich rokowań doszło do podpisania przez 67 państwa traktatu w sprawie dezatomizacji dna morskiego i oceanicznego (11 lutego 1971 roku)

W niedługim czasie po wejściu w życie podstawowych aktów SALT I obie strony zgodnie z wcześniejszymi zobowiązaniami przystąpiły do rozmów o SALT II. Negocjacje rozpoczęły się 21 lipca 1972 roku w Genewie. Celem rokowań było przygotowanie stałego układu w sprawie ograniczenia strategicznych zbrojeń ofensywnych. Mimo że rozmowy te toczyły się w korzystnej atmosferze stosunków dwustronnych, to jednak okazały się trudniejsze od wcześniejszych ze względu na bardziej złożoną treść negocjacji oraz głosy sprzeciwu ze strony ruchów pokojowych w USA. Stąd też w czasie rewizyty Breżniewa w Waszyngtonie zdołano przygotować tylko dwa dokumenty: *Podstawowe zasady rokowań w sprawie ograniczenia ofensywnych zbrojeń strategicznych* (21 czerwca 1973 roku) oraz *Porozumienie w sprawie zapobiegania wojnie jądrowej* (22 czerwca 1973 roku)¹⁵. Prace nad SALT II uległy zahamowaniu także za sprawą afery Watergate i rezygnacji Nixona z funkcji głowy państwa. Co prawda Gerald Ford – kolejny prezydent Stanów Zjednoczonych – podczas spotkania z Breżniewem we Władystoku pod koniec 1974 roku potwierdził wolę kontynuowania przerwanych rozmów, jednak w czasie jego krótkiej prezydentury nie doszło do podpisania układu¹⁶.

W nie mniej złożony sposób relacje amerykańsko-radzieckie kształtowały się za rządów Jimmy'ego Cartera. Po objęciu fotela prezydenckiego kandydat demokratów okazywał pewne niezdecydowanie polityczne. Wydaje się, że główną przyczyną takiego stanu rzeczy byli doradcy prezydenta. O ile bowiem sekretarz stanu Cyrus Vance¹⁷ uchodził za zwolennika

---

oraz wielostronnego traktatu o zakazie posiadania broni bakteriologicznej (10 kwietnia 1972 roku) Zob. J. L. Gaddis, *Zimna Wojna. Historia podzielonego świata*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2007, s. 233–234; J. Kukułka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1996*, dz. cyt., s. 200; B. Szczepanik, *Rozbudowa potencjału wojskowego ZSRR i USA w latach 1962–1972. Strategiczne siły odstraszania nuklearnego. Radzieckie zbrojenia konwencjonalne. Badania i tworzenie systemów antyrakietowych*, [w:] *Międzynarodowe uwarunkowania „Zimnej Wojny”*, t. 1, red. J. Piątek, W. Wróblewski, Szczecin 2006, s. 176–177, 179–180; I. Topolski, *Siła militarna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Lublin 2004, s. 154; J. Turner, *Arms in the '80s. New developments in the global arms race*, London-Philadelphia 1985, s. 49–50.

¹⁵ J. Kukułka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1996*, dz. cyt., s. 202; *Stosunki międzynarodowe...*, dz. cyt., s. 495.

¹⁶ D. T. Critchlow, *Lata Nixona, Forda i Cartera 1968–1980*, [w:] *Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki*, red. D. T. Critchlow, K. Michałek, t. 5: *1945–1990*, Warszawa 1995, s. 118–119; L. Pastusiak, *Prezydenci Stanów Zjednoczonych Ameryki*, dz. cyt., s. 854–877.

¹⁷ Cyrus Roberts Vance (1917–2001) – amerykański polityk i dyplomata, sekretarz stanu USA w okresie 1977–1980; w latach dziewięćdziesiątych mediator ONZ

polityki odprężenia i pokojowej koegzystencji ze Związkiem Radzieckim, o tyle doradca do spraw bezpieczeństwa Zbigniew Brzeziński wyrażał zgoda odmienny pogląd, uważając, że Waszyngton powinien dążyć do strategicznej przewagi nad Moskwą, wzmocnić NATO, przeciągnąć Chiny na swoją stronę oraz demaskować działania inspirowane – i często finansowane – przez ZSRR. Uzyskując tak przeciwstawne rady, Carter na początku swojej prezydentury (1977) zadeklarował zamiar kontynuowania rozmów w sprawie SALT II. Jednakże później opowiedział się za ideologizacją polityki zagranicznej i zdecydowanie poparł kampanię na rzecz praw człowieka, co też zostało odebrane przez Moskwę jako atak na radziecki system polityczny. Działania te ponownie spowolniły prowadzone negocjacje¹⁸. Ostatecznie układ w sprawie ograniczenia strategicznych zbrojeń ofensywnych został podpisany przez Breżniewa i Cartera w Wiedniu 18 czerwca 1979 roku. SALT II wprowadzał ograniczenia ilościowe wszystkich wyrzutni rakiet jądrowych do 2400 dla każdej ze stron, w tym wyrzutni międzykontynentalnych rakiet balistycznych do 1200, a wyrzutni wielogłowicowych rakiet niezależnego naprowadzania do 820. Podobnie jak miało to miejsce w wypadku SALT I, kwestie związane z kontrolą miała rozstrzygać Stała Komisja Konsultacyjna utworzona na mocy porozumienia z 21 grudnia 1972 roku. Ponadto protokół do tego układu zakazywał do końca 1981 roku podejmowania prób instalowania międzykontynentalnych rakiet samosterujących, lotniczych rakiet balistycznych o zasięgu powyżej 600 km oraz samosterujących rakiet lądowych i morskich. Chociaż sygnatariusze układu wyrazili wolę kontynuowania rozmów w celu ograniczenia zbrojeń strategicznych, to jednak dalszy dialog w końcu lat siedemdziesiątych został powstrzymany¹⁹.

(prowadził m.in. rozmowy podczas konfliktu w krajach byłej Jugosławii). Polityczny rywal Zbigniewa Brzezińskiego, http://pl.wikipedia.org/wiki/Cyrus_Vance (21.03.2012).

¹⁸ M. Berezowski, *Czas Reagana*, Warszawa 1982, s. 54–55; D. T. Critchlow, *Lata Nixona, Forda i Cartera 1968–1980*, dz. cyt., s. 119–120, 123; M. A. Jones, *Historia USA*, tłum. P. Skurowski, P. Ostaszewski, Gdańsk 2002, s. 657; M. Mc Cauley, *Rosja, Ameryka i Zimna Wojna 1949–1991*, dz. cyt., s. 71; L. Pastusiak, *Prezydenci Stanów Zjednoczonych Ameryki*, dz. cyt., s. 876–917.

¹⁹ M. Berezowski, *Czas Reagana*, dz. cyt., s. 43; M. Drzonek, *Potencjał wojskowy ZSRR i USA w latach 1973–1980. Pozycja europejskich sojuszników ZSRR i USA*, [w:] *Międzynarodowe uwarunkowania „Zimnej Wojny”*, t. 1, red. J. Piątek, W. Wróblewski, Szczecin 2006, s. 250; J. L. Gaddis, *Zimna Wojna...*, dz. cyt., s. 335; J. Kukulka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1996*, dz. cyt., s. 204.

2. Polityka Ronalda Reagana wobec Związku Radzieckiego

Na początku lat osiemdziesiątych, kiedy amerykańskie społeczeństwo spragnione było wielkich ideałów, na scenę polityczną USA wszedł Ronald Reagan, zdecydowanie wygrywając wybory prezydenckie (1981). Bez wątpienia wykorzystał społeczne zapotrzebowanie i wyszedł mu naprzeciw, obiecując zrealizowanie marzeń Amerykanów o silnym i prawnym państwie. Reagan był z przekonania antykomunistą i odrzucał zarówno zorientowaną na interes narodowy koncepcję „nieinwazyjną” Nixona, jak i Cartrowską ustępliwość. Był pierwszym powojennym przywódcą, który jednocześnie rozwijał ofensywę ideologiczną i geostrategiczną. Skłonny do odczytywania faktów historycznych w sposób subiektywny budził często kontrowersje, mimo to stworzył niezwykle konsekwentną i wartościową politykę zagraniczną, która opierała się na kluczowych dla danego okresu pojęciach²⁰. Przed wszystkim doskonale, choć intuicyjnie, wyczuwał nieuchronność upadku komunistycznego ZSRR. Reagan zwrócił uwagę na pewien znamieny fakt występujący w ustroju komunistycznym, a mianowicie ten, że scentralizowany system sowiecki co roku przeznaczal nieproporcjonalnie duże nakłady na produkcję militarną, co w połączeniu z permanentnym spadkiem rozwoju gospodarczego negatywnie odbijało się na radzieckim społeczeństwie²¹. Było to spojrzenie nowe i zaskakujące. Poglądów prezydenta nie podzielali wówczas najwięksi amerykańscy eksperci, nawet ci pochodzący z tego samego – konserwatywnego – obozu. Mimo to

---

²⁰ H. Kissinger, *Dyplomacja*, tłum. S. Gąbiński, G. Woźniak, J. Zych, Warszawa 1994, s. 842–845; L. Pastusiak, *Prezydenci Stanów Zjednoczonych Ameryki*, dz. cyt., s. 918–979.

²¹ A. A. Astachow, *Analiz sootwiewstwijsza suszczestwujuszczej sistiemy uprawlenija konwiersiej obronnogo kompleksa nowym ekonomiczeskim i političeskim ustowijam*, „Woprosy Ekonomiki i Konwersii” 1995, nr 3–4, s. 316; W. A. Baryszew, *Naprawlenija orientacji potencjala konwiersii obronnogo kompleksa Rossii na jego wkluczenije w mizochoziajstwiennyje swiazi*, „Woprosy Ekonomiki i Konwersii” 1996, nr 2, s. 55; M. Chęciński, *Przemysł zbrojeniowy jako czynnik polityki wewnętrznej i zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 1997, s. 8–9; M. Dielagin, *Powyszenie blagosostojanija nasielenija kak stratiegičeskoje naprawlenije razwitija Rossii*, „Woprosy Ekonomiki” 1996, nr 5, s. 30–31; N. Koczkina, *Sostojanie i miery sochranienija nauczno-inżyniernogo potencjala obronnoj sfery*, „Rosyjskij Ekonomičeskij Żurnal” 1995, nr 12, s. 26–36; A. A. Kokoszyn, *Protiworieczija formirowanija i puti razwitija wojenno-techničeskoj politikli Rossii*, „Wojennaja Mysl” 1993, nr 2, s. 3.

Reagan dążył do wykorzystania słabych stron Związku Radzieckiego, przekonany, iż wywarcie na Kreml dostatecznie dużego nacisku zmusi przywódców komunistycznych do dokonania wyboru między utrzymaniem statusu światowego imperium a rozwiązaniem problemów wewnętrznych. Zaczęto więc od uświadamiania Moskwie ryzyka nuklearnego, jakie wiąże się z kontynuacją wyścigu zbrojeń i ekspansji militarnej. W dobie odprężenia argumenty te wywoływałyby zapewne powszechny sprzeciw społeczeństwa i mogłyby doprowadzić do bezpośredniej konfrontacji z silnym jeszcze wówczas ZSRR, jednakże w warunkach lat osiemdziesiątych retoryka ta legła u podstaw bezprecedensowego dialogu²².

I tak już w 1981 roku Reagan – wracając do zdrowia po zamachu na swoje życie – wysłał do Breżniewa odręczny list, w którym starał się rozwiać radzieckie podejrzenia wobec Stanów Zjednoczonych. W czerwcu następnego roku rozmowy nabrały tempa. Faktycznie były one wznowieniem negocjacji na temat zbrojeń strategicznych i stanowiły kontynuację rokowań SALT II. Zostały nazwane START (*Strategic Arms Reduction Talks*)²³. Ze względu jednak na daleko idące rozbieżności między negocjantami i nieustępliwości strony amerykańskiej osiągnięcie porozumienia okazało się zadaniem zbyt trudnym i w grudniu 1983 roku ZSRR bezterminowo zawiesił swój udział w rozmowach.

Paradoksalnie zdecydowanie i nieustępliwość gabinetu Reagana nie przekreśliły szans na negocjacje z Kreml. Rokowania podjęto na nowo w czasie drugiej kadencji jego prezydentury²⁴. Przełomowa w tym względzie okazała się pierwsza oficjalna wizyta w Białym Domu szefa dyplomacji ZSRR Andrieja Gromyki, która miała miejsce 28 września 1984 roku. Po tym spotkaniu kontakty dyplomatyczne między USA i ZSRR uległy znacznej intensyfikacji. Jeszcze tego samego roku, 22 listopada, w Waszyngtonie i Moskwie ukazały się komunikaty mówiące o osiągnięciu przez oba pań-

---

²² P. Schweizer, *Victory czyli Zwycięstwo*, tłum. I. Apiński, Warszawa 1994, s. 13.

²³ D. T. Critchlow, „Rewolucja” *Ronalda Reagana i jej pokłosie*, [w:] *Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki*, dz. cyt., s. 142; J. L. Gaddis, *Zimna Wojna...*, dz. cyt., s. 261; *Stosunki międzynarodowe...*, dz. cyt., s. 847.

²⁴ Dnia 16 stycznia 1984 roku, w przeddzień sztokholmskiej konferencji na temat rozbrojenia i środków budowania zaufania, Ronald Reagan wygłosił przemówienie, w którym m.in. stwierdził: „Musimy rozpocząć i rozpoczniemy ze Związkiem Radzieckim dialog tak poważny i konstruktywny, jak to tylko możliwe”. J. Kukułka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1996*, dz. cyt., s. 294.

stwa zgody na przystąpienie do „nowych rozmów” na temat broni jądrowej i kosmicznej. Dla ustalenia treści i zakresu rokowań zaplanowano spotkanie szefów dyplomacji obydwu mocarstw, które odbyło się w Genewie w dniach 7–8 stycznia 1985 roku²⁵.

Ronald Reagan był przekonany, iż długotrwały dialog ze Związkiem Radzieckim i utrzymanie polityki równowagi sił nie wystarczy, aby na dobre załagodzić istniejące napięcie. Dlatego też równoległe z prowadzonymi negocjacjami i podejmowaniem szeregu inicjatyw dyplomatycznych dążył do przejścia przez USA inicjatywy strategicznej. Nie planował jakichś etapów pośrednich między permanentnym konfliktem i trwałym pojednaniem, lecz cel swój zamierzał osiągnąć na drodze bezwzględnej konfrontacji. Prawdziwym przełomem w tej prezydenckiej koncepcji działań strategicznych było wypromowanie idei „gwiazdnych wojen” i ogłoszenie 23 marca 1983 roku zamiaru budowy tarczy przeciwko radzieckim rakietom. Prezydent wezwał wówczas środowisko naukowe USA do stworzenia takich środków, wobec których broń nuklearna straci wszelką moc i wyjdzie z użycia²⁶. Z technicznego punktu widzenia inicjatywa ta była kolejną próbą wykorzystania laserów i energii jądrowej do zadań wojskowych w przestrzeni kosmicznej. Pod względem strategicznym zaś dotyczyła samej istoty amerykańskiej polityki obronnej. O ile bowiem przed erą atomową system oparty na neutralizowaniu zagrożenia ogółu ludności uznano by za absurdalny, o tyle w obliczu znaczącego wzrostu potencjału nuklearnego ZSRR koniecznym stawała się zmiana punktu widzenia.

Odsunięto zatem dominujące na początku zimnej wojny poglądy naukowców, według których ograniczenie wydatków na uzbrojenie defensywne zaowocuje zredukowaniem możliwości i w efekcie ograniczy zagrożenie wybuchem wojny nuklearnej. Amerykańskie środowiska naukowe lat osiemdziesiątych były już świadome faktu, iż ewentualna agresja ZSRR

---

²⁵ Tamże, s. 295; H. Kissinger, *Dyplomacja*, dz. cyt., s. 847; J. Turner, *Arms in the '80s...*, dz. cyt., s. 19–20.

²⁶ M. Berezowski, *Czas Reagana*, dz. cyt., s. 143; H. Kissinger, *Dyplomacja*, dz. cyt., s. 849, 854–856; R. Kłosowicz, *Rokowania międzynarodowe dotyczące zbrojeń konwencjonalnych. Zmiany w polityce USA w okresie prezydentury Ronalda Reagana*, [w:] *Międzynarodowe uwarunkowania „Zimnej Wojny”*, t. 1, red. J. Piątek, W. Wróblewski, Szczecin 2006, s. 262–264; A. Kokoszka, *Znaczenie europejskiego systemu amerykańskiej obrony przeciwrakietowej dla równowagi strategicznej USA – Rosja*, Warszawa-Toruń 2008, s. 7; W. La Feber, *America, Russia and the Cold War 1945–1990*, New York 1991, s. 304.

mogłaby doprowadzić do zagłady Stanów Zjednoczonych: wobec tego zaczęły wspierać doktrynę Reagana o wzajemnym gwarantowanym zniszczeniu (MAD; *Mutual Assured Destruction*)²⁷. Doktryna ta opierała się na przekonaniu, iż przy przewidywanej dużej liczbie ofiar wśród ludności cywilnej żadna ze stron konfliktu nie rozpocznie działań militarnych. Reagan rozumiał elementarną prawdę polityczną: przywódcy, którzy w świecie broni atomowej nie podejmują wysiłków na rzecz ochrony ludności w razie gdyby doszło do katastrofy, będą potępieni przez przyszłe pokolenia. Stąd też jako jeden z prezydentów najbardziej oddanych sprawie rozbudowy potencjału wojskowego USA, malował jednocześnie pacyfistyczną wizję świata, z którego usunięta zostanie wszelka broń masowej zagłady²⁸.

Do tego momentu nawet radykałowie krytykujący amerykańską politykę zimnej wojny twierdzili, iż wzrost potencjału obronnego jest bezsensowny, ponieważ Moskwa na każdym poziomie dorówna wysiłkom Stanów Zjednoczonych. Była to jednak teza błędna. Skala i tempo ówczesnych amerykańskich zbrojeń wywołały wśród władz radzieckich popłoch. Po porażkach w Afganistanie i w Afryce Kreml zaczął się obawiać, czy gospodarka ZSRR wytrzyma wyścig militarny i czy jest w stanie osiągnąć odpowiedni poziom rozwiązań technicznych²⁹. Na fali tych wątpliwości Związek Radziecki rozpoczął ogromną kampanię przeciw rozmieszczeniu amerykańskich rakiet w zachodniej Europie, co w zamiarach Breżniewa miało także przyczynić się do osłabienia struktur NATO. Gdyby bowiem faktycznie – jak zapowiadał Reagan – Stanom Zjednoczonym udało się stworzyć idealny system obrony, wówczas przewaga strategiczna Ameryki stałaby się faktem. W nowej sytuacji to USA mogłyby pokusić się o zadanie pierwszego decydującego ciosu, mając przy tym pewność, że tarcza uniemożliwi odwet zdezorientowanym i zdezorganizowanym siłom radzieckim. Stąd też podczas wizyty w Bonn na początku 1983 roku Gromyko

---

²⁷ J. O'Sullivan, *Prezydent, papież, premier. Oni zmienili świat*, tłum. P. Amsterdamski, Warszawa 2007, s. 232, 237; B. Szczepanik, *Rozbudowa potencjału wojskowego ZSRR i USA w latach 1962–1972...*, dz. cyt., s. 169.

²⁸ R. Reagan zwykł był mawiać, iż „wojny nuklearnej nie da się wygrać, a przeto nie wolno do niej dopuścić”. H. Kissinger, *Dyplomacja*, dz. cyt., s. 857–859; J. Kukułka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1996*, dz. cyt., s. 290n.

²⁹ H. Kissinger, *Dyplomacja*, dz. cyt., s. 853. W 1982 roku Pentagon opracował pięcioletni program zbrojeń, na który przeznaczono ok. 1,56 mld dolarów. J. Kukułka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1996*, dz. cyt., s. 290.

ostrzegł, że w chwili gdy pierwsze pershingi znajdują się w Niemczech Zachodnich, Moskwa zerwie genewskie rokowania rozbrojeniowe. Kiedy zaś w lipcu tegoż samego roku Helmut Kohl składał wizytę na Kremlu, Jurij Andropow ostrzegł go, że wyrażenie zgody na pershingi II wielokrotnie spotęguje zagrożenie militarne dla RFN³⁰.

Równoległe z programem zbrojeniowym prezydent przystąpił do batalii ideologicznej, podnosząc na forum międzynarodowym postulat zagwarantowania praw człowieka. Co prawda już jego poprzednicy chętnie sięgali do tzw. trzeciego koszyka porozumień helsińskich³¹, jednakże Reagan poszedł w tej materii jeszcze o krok dalej. Z haseł walki o prawa człowieka stworzył narzędzie obalenia komunizmu i instrument demokratyzacji Związku Radzieckiego. Promowanie idei demokracji zajmowało zresztą niezwykle ważne miejsce w kampanii ideologicznej Ameryki. W 1982 roku podczas przemówienia w Westminsterze Reagan apelował wprost do suwerennych narodów, aby umacniały wolną prasę, związki zawodowe, partie polityczne, uczelnie i wszystko to, dzięki czemu społeczeństwa mogą dokonywać wyboru własnej drogi, rozwijać kulturę i rozwiązywać wewnętrzne spory na drodze pokojowej. Zapewniał również, że Stany Zjednoczone gotowe są wspierać takie państwa, które będą urzeczywistniać ideały demokracji, a karać te, które tego nie uczynią, nawet jeśli nie będą one w jakikolwiek sposób zagrażać Ameryce. Tym samym angażując USA w pomoc militarną i finansową dla narodów walczących o uwolnienie się spod jarzma sowieckiego, prezydent odwrócił sytuację, jaka miała miejsce w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, kiedy to ZSRR popierał komunistyczne rebelie wybuchające na całym świecie. Teraz natomiast USA popierały na całym świecie „rebelie” mające na celu zagwarantowanie podstawowych praw człowieka, a nade wszystko prawa do wolności.

---

³⁰ Przy tej okazji R. Reagan podkreślał, iż musi istnieć praktyczna granica wyrzeczeń, jakich rząd radziecki może się domagać od swego narodu. H. Kissinger, *Dyplomacja*, dz. cyt., s. 850, 852.

³¹ Karta Narodów Zjednoczonych – akt końcowy KBWE wymienia dziedzinę zainteresowania ujęte w tzw. „koszykach”. Koszyk trzeci obejmuje współpracę w kwestiach humanitarnych i dziedzinach pokrewnych, tj. kontakty międzyludzkie, informację, współpracę i wymianę w dziedzinie kultury oraz współpracę i wymianę w dziedzinie edukacji. A. Florczak, *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*, [w:] *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota – mechanizmy działania – zasięg*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2004, s. 144–149.

Nie dziwi więc fakt, iż Moskwa bacznie obserwowała przebieg wyborów prezydenckich w Stanach Zjednoczonych w 1984 roku. Z ogromnym niezadowolaniem radzieccy politycy przyjęli wiadomość o reelekcji Ronalda Reagana na urząd prezydencki. Negatywnie odnotowali tuż po wyborach wizytę w Białym Domu brytyjskiej premier Margaret Thatcher oraz poruszane podczas rozmów kwestie związane ze Związkiem Radzieckim, które zdominowały to spotkanie³². W tym samym roku na program „gwiazdnych wojen” USA przeznaczyły kwotę prawie 1 mld dolarów oraz w ramach tego programu w styczniu i czerwcu tegoż roku dokonały prób z bronią antysatelitarną; w budżecie na następnych pięć lat przewidziano na ten cel kolejnych 25 mld dolarów³³. Kreml nie zamierzał pozostawać w tyle i wydawał krociowe sumy na wyścig technologiczny, starając się dorównać amerykańskiej Inicjatywie Obrony Strategicznej (SDI; *Strategic Defense Initiative*)³⁴. Szybko jednak okazało się, iż wysiłki te nie przynoszą zadowalających efektów, Związek Radziecki w żadnej mierze nie mógł sprostać tempu rozwoju technologicznego USA. Wraz ze zrozumieniem istniejącego stanu rzeczy Moskwa zaczęła postrzegać Stany Zjednoczone jako realne zagrożenie i rywala skłonnego do zastosowania rozwiązań siłowych. Wśród przywódców radzieckich wzrósł autentyczny strach przed możliwością wybuchu wojny. Od momentu zaistnienia Inicjatywy Obrony Strategicznej rozpoczęła się przemiana Związku Radzieckiego z potężnego konkurenta do potulnego negocjatora, który u schyłku kadencji Reagana oraz za czasów prezydentury George’a Busha nie stwarzał już większych problemów i akceptował niemal wszystkie propozycje amerykańskie.

Wbrew opiniom wygłaszanym przez zwolenników kontroli zbrojeń, program „gwiazdnych wojen” nie tylko nie doprowadził do zaostrenia relacji z Moskwą, ale przeciwnie – zaowocował ponownym podjęciem dialogu nad kwestiami rozbrojeniowymi³⁵.

---

³² P. Schweizer, *Victory czyli Zwycięstwo*, dz. cyt., s. 217.

³³ J. Kukułka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1996*, dz. cyt., s. 291.

³⁴ SDI – amerykański program strategiczny obrony antybalistycznej NATO przeciw atakom ZSRR, stworzony w 1983 roku. Był to najszerzej zakrojony projekt amerykańskiej obrony antybalistycznej i jedyny, w którego założeniach znajdowało się wykorzystanie broni rozmieszczonej w kosmosie, http://pl.wikipedia.org/Wiki/Strategic_Defense_Initiative (21.03.2012).

³⁵ Z. Brzeziński, *Spadek po Zimnej Wojnie*, dz. cyt., s. 183; M. Drzonek, *Potencjał woj-skowy ZSRR i USA w latach 1973–1980...*, dz. cyt., s. 240; P. Schweizer, *Victory czyli Zwycięstwo*, dz. cyt., s. 194.

Pierwsze spotkanie przywódców USA i ZSRR w ramach wznowionej tury rozmów odbyło się w Genewie w listopadzie 1985 roku³⁶. Stanowiło ono punkt zwrotny w stosunkach Wschód – Zachód i zdaniem obu stron okazało się negocjacyjnym sukcesem. Osiągnięto kompromis, który zakładał niedopuszczenie do wybuchu jakiegokolwiek wojny między Stanami Zjednoczonymi i Związkiem Radzieckim. Plan ogłoszony następnie przed rozpoczęciem czwartej rundy genewskich rokowań wykraczał znacznie poza dotychczasowe kontrowersje wokół „gwiazdnych wojen”. Uwzględniał bowiem amerykańskie postulaty na temat kontroli zbrojeń, problem wrażliwości państw niezaangażowanych na sprawę doświadczeń jądrowych i – sformułowane jeszcze podczas konferencji sztokholmskiej (1972) – postulaty ograniczenia zbrojeń konwencjonalnych i sił zbrojnych w Europie. Poprzez przyspieszenie toczących się rozmów rozbrojeniowych oraz podjęcie nowych negocjacji, plan ten zminimalizował propagandowe aspekty propozycji moskiewskich zawartych w tzw. „planie Gorbaczowa”, co też korzystnie wpłynęło na ogólne stosunki międzynarodowe³⁷.

Toteż amerykańsko-radzieckie rozmowy w sprawie konwencji dotyczącej powszechnego i całkowitego zakazu broni chemicznej rozpoczęły się w korzystnej atmosferze dnia 28 stycznia 1986 roku w Genewie. Toczyły się one równoległe do rokowań, które poświęcono kwestii redukcji zbrojeń strategicznych i zbrojeń średniego zasięgu oraz problemom broni kosmicznej. Jeszcze w czasie trwania tych negocjacji zaczęto planować kolejny „szczyt”. Wstępem do niego były sztokholmskie rozmowy sekretarza stanu USA George’a Shultza i premiera ZSRR Nikołaja Ryzkowa

---

³⁶ Kiedy wiceprezydent G. Bush przybył do Moskwy na pogrzeb K. Czernienki, wręczył M. Gorbaczowowi list prezydenta R. Reagana z propozycją zorganizowania spotkania w Ameryce. Dwa tygodnie później radziecki przywódca wyraził zgodę na podjęcie rozmów, ale zasugerował przy tym, aby doszły one do skutku w Moskwie. Ostatecznie w czerwcu 1985 roku obaj liderzy zdecydowali się na teren neutralny i wybór padł na Genewę. J. Beauté, *La présidence Reagan. Second mandat 1985–1989*, Paris 1991, s. 53–53; M. Mc Cauley, *Rosja, Ameryka i Zimna Wojna 1949–1991*, dz. cyt., s. 88; W. La Feber, *America, Russia and the Cold War 1945–1990*, dz. cyt., s. 232; P. Schweizer, *Wojna Reagana*, tłum. P. Amsterdamski, Warszawa 2004, s. 269–270.

³⁷ M. Mc Cauley, *Rosja, Ameryka i Zimna Wojna 1949–1991*, dz. cyt., s. 90; J. O’Sullivan, *Prezydent, papież, premier. Oni zmienili świat*, dz. cyt., s. 242–247.

15 marca 1986 roku. Niestety miesiąc później przygotowania te zahamował amerykański atak na Libię³⁸. Jednakże tragiczne konsekwencje katastrofy elektrowni w Czarnobylu z 26 kwietnia 1986 roku skłoniły obie strony do podjęcia konsultacji na temat utworzenia w Moskwie i Waszyngtonie „centrów redukcji ryzyka przypadkowego wybuchu konfliktu jądrowego”. Rozmowy toczyły się w Genewie.

Rozwijający się dialog amerykańsko-radziecki dotyczył również współpracy na innych płaszczyznach. I tak 5 sierpnia 1986 roku podpisano w Waszyngtonie trzynastcie porozumień, które dotyczyły współpracy USA i ZSRR w dziedzinie kultury, ochrony środowiska, oświaty i sportu³⁹.

Na przestrzeni następnych dwóch lat doszło do kolejnych spotkań „na szczycie” Reagan – Gorbaczow: w Reykjavíku (11–12 października 1986 roku) oraz w Waszyngtonie (8 grudnia 1987 roku) i w Moskwie (29 maja – 2 czerwca 1988 roku). Najważniejsze i najbardziej owocne były rozmowy waszyngtońskie, podczas których podpisano układ o likwidacji rakiet jądrowych średniego i krótszego zasięgu (Cruise, Pershing i SS-20). Było to pierwsze porozumienie w sprawie rzeczywistego rozbrownienia jądrowego. Na jego mocy arsenał obydwu mocarstw zredukowano o 2800 rakiet i 3800 głowic oraz wprowadzono bezprecedensowy system kontroli. Co ważniejsze, z politycznego punktu widzenia układ ten zyskał natychmiastową publiczną akceptację znakomitej większości przywódców państw i rządów⁴⁰.

---

³⁸ W listopadzie 1985 roku „Washington Post” doniósł, iż Reagan zatwierdził działania CIA mające na celu obalenie Kadafejo. W marcu 1986 roku VI Flota prowokacyjnie wpłynęła do zatoki Wielka Syrta i wywołała kilka incydentów zbrojnych. Niedługo potem, na początku kwietnia tegoż roku, doszło do zamachu bombowego na popularną wśród żołnierzy amerykańskich dyskotekę La Belle w Berlinie Zachodnim (wśród trzech ofiar było dwóch Amerykanów), o który Waszyngton oskarżył Libię. W odwecie lotnictwo amerykańskie zaatakowało libijskie cele wojskowe i kwatery Kadafejo (15 kwietnia 1986 roku), który jednak uszedł cało z ataku, http://www.stosunki.miedzynarodowe.info/kraj,Libia,stosunki_dwustronne,USA (21.03.2012).

³⁹ S. Głąbiński, *Reagan i inni*, Warszawa 1986, s. 344–346; J. Kukułka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1996*, dz. cyt., s. 418–419.

⁴⁰ J. Beauté, *La présidence Reagan. Second mandat 1985–1989*, dz. cyt., s. 53–55; J. L. Gaddis, *Zimna Wojna...*, dz. cyt., s. 268; W. La Feber, *America, Russia and the Cold War 1945–1990*, dz. cyt., s. 232; J. O’Sullivan, *Prezydent, papież, premier. Oni zmienili świat*, dz. cyt., s. 260–266, 275–277.

3. Ekonomia jako współczynnik zakończenia zimnej wojny i rozpadu ZSRR

W 1985 roku władzę na Kremlu objął Michaił Gorbaczow, siódmy po Leninie przywódca partii komunistycznej ZSRR. Stał na czele mocarstwa, które pozostawało w stanie gospodarczego i społecznego rozkładu. Demokracje zachodnie łączyły z tym politykiem nadzieję na zwrot ku pokojowi i upatrywały w nim zwiastuna nowej ery. Waszyngton analizował każde jego słowo, szukając symptomów łagodzenia napięcia. Tym razem życzenia Zachodu spełniły się, nadeszła długo oczekiwana, a dotąd wręcz niemożliwa ideologiczna transformacja ustroju Związku Radzieckiego⁴¹.

Gorbaczow wierzył, że zreformowana partia komunistyczna będzie siłą, która pociągnie społeczeństwo ZSRR ku nowoczesnemu światu. Podejmował próby „demokratyzacji” aparatu partyjnego i przezwyciężenia ograniczeń radzieckiej biurokracji. Okazało się jednak, iż komunizm nie był sposobem na rozwiązywanie trudności. Był problemem samym w sobie. Przez dwa pokolenia partia tłumiała niezależną myśl i niszczyła ludzkie inicjatywy. U progu lat dziewięćdziesiątych system centralnego planowania był skostniały, a instytucje powołane do kontrolowania każdego aspektu życia zaczęły zawierać pakt o nieagresji z tymi, których miały kontrolować. Dyscyplina zmieniała się w rutynę, a próby wprowadzenia innowacji wywoływały chaos. Program reform Michaiła Gorbaczowa opierał się na dwóch elementach: na „pierestrojce”⁴² – obliczonej na zdobycie przychylności nowych technokratów oraz na politycznej liberalizacji, dzięki której miano zdobyć poparcie długo szykanowanej inteligencji. Nie istniały jednak żadne instytucjonalne gwarancje swobody wypowiedzi i uaktywnienia autentycznej debaty społecznej. W tej sytuacji „głasność”⁴³ obróciła się przeciwko samej sobie. Gorbaczow dążąc do modernizacji systemu władzy i przystosowania partii do świata zewnętrznego, napotkał na opór materii. Okazało się, że w panujących warunkach jest to niemożliwe. Tym niemniej, niejako mimo woli, dokonał

---

⁴¹ M. Czerwiński, *Przemiany polityczne w ZSRR w okresie rządów Michaiła Gorbaczowa*, [w:] *Międzynarodowe uwarunkowania „Zimnej Wojny”*, dz. cyt., s. 267; A. Graczow, *Gorbaczow*, tłum. M. B. Jagiełło, Warszawa 2003, s. 114; H. Kissinger, *Dyplomacja*, dz. cyt., s. 865; M. F. Rakowski, *Gorbaczow. Pierwszy i ostatni*, Warszawa 1992, s. 22–23.

⁴² Pierestrojka (ros. *перестройка*) – przebudowa.

⁴³ Głasność (ros. *Гласность*) – jawność.

jednej z najbardziej znaczących rewolucji swojej epoki i przyczynił się do rozkładu wznoszonego przez dziesięciolecie imperium⁴⁴.

Na początku lat osiemdziesiątych gospodarka Związku Radzieckiego chyliła się ku upadkowi. Do takiego stanu rzeczy doprowadził zarówno system centralnego planowania, jak i niepohamowany udział w wyścigu technologicznym ze Stanami Zjednoczonymi. Już na początku 1982 roku administracja Reagana zaczęła opracowywać strategię „gospodarczego ataku” na ZSRR, która miała wykorzystać słabości systemu komunistycznego – gospodarczą niewydolność i militarny przerost. W listopadzie tego samego roku prezydent USA przyjął przygotowane przez asystentów prezydenta ds. Bezpieczeństwa Narodowego dyrektywy – *National Security Decision Directives* – NSDD-66⁴⁵, które zakładały amerykańskie uderzenie na „triadę strategiczną”⁴⁶ ZSRR, w rzeczy samej miał być to cios w najistotniejsze elementy gospodarki radzieckiej. W styczniu roku następnego prezydent podpisał NSDD-75, *US Relations with the USSR*, nakazujące doprowadzenie do fundamentalnej zmiany systemu ekonomicznego Związku Radzieckiego⁴⁷.

Całość amerykańskiej strategii obejmowała następujące elementy wojny ekonomicznej:

- kampanię mającą na celu drastyczną obniżkę napływu do ZSRR twardej waluty w wyniku spadku cen ropy naftowej (uzyskanych przy współpracy z Arabią Saudyjską) oraz ograniczenia eksportu radzieckiego gazu ziemnego na Zachód;

---

⁴⁴ Z. Brzeziński, *Spadek po Zimnej Wojnie*, dz. cyt., s. 45; J. L. Gaddis, *Zimna Wojna...*, dz. cyt., s. 265–268; H. Kissinger, *Dyplomacja*, dz. cyt., s. 876; J. O’Sullivan, *Prezydent, papież, premier. Oni zmienili świat*, dz. cyt., s. 258–259.

⁴⁵ NSDD – Krajowe Dyrektywy Bezpieczeństwa (*National Security Decision Directives*) wydawane przez Reagana w latach 1981–1989. Łącznie było ich trzysta dwadzieścia pięć. NSDD nr 66 dotyczyła relacji Wschód – Zachód oraz sankcji wobec Polski i nosiła nazwę: *East-West Relations and Poland Related Sanctions*, <http://www.fas.org/irp/offdocs/nsdd/index.html> (21.03.2012).

⁴⁶ Broń jądrową ze względu na zasięg dzieli się na broń pola walki (do 150 km), taktyczną (150–500 km), krótkiego zasięgu (500–1000 km), średniego zasięgu (1000–5500 km) i strategiczną (ponad 5500 km). Strategiczna broń jądrowa jest rozmieszczana na wyrzutniach lądowych (stałych bądź ruchomych), okrętach wojennych i ciężkich samolotach bombowych dalekiego zasięgu – jest to tzw. triada strategiczna. Por. *Słownik pojęć i organizacji międzynarodowych – broń jądrowa*, http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/haslo,bron_jadrowa (21.03.2012).

⁴⁷ P. Schweizer, *Victory czyli Zwycięstwo*, dz. cyt., s. 14, 232.

- kompleksową akcję na skalę światową, włącznie z użyciem tajnej dyplomacji, w celu ograniczenia dostępu Związku Radzieckiego do najnowszych zachodnich technologii;
- szeroko zakrojoną kampanię dezinformacji technologicznej, utrudniającej działanie radzieckiego przemysłu naftowego i gazowego, który z reguły opierał się na zachodnich wzorcach;
- wzrost zbrojeń utrzymanych na wysokim poziomie technicznym, w celu doprowadzenia – na drodze współzawodnictwa – do zaostrzenia kryzysu zasobów w ZSRR⁴⁸.

Na początku 1985 roku niepisana wojna ekonomiczna zaczęła przynosić owoce. Zasoby twardej waluty w Związku Radzieckim zaczęły się kurczyć, brakowało zachodnich kredytów, coraz wyraźniej odczuwano też niedosyt informacji w zakresie najnowszej myśli technologicznej, wszystko to razem odbiło się na tempie budowy gazociągu syberyjskiego, który wprawdzie powstawał, jednak skalę całego przedsięwzięcia zmniejszono o połowę, a termin jego ukończenia opóźnił się o dwa lata. Dodatkowo gwałtowna redukcja poziomu wydobycia przez ZSRR ropy naftowej i gazu ziemnego w latach 1986–1987 zbiegła się w czasie z nie mniej gwałtownym spadkiem cen tych surowców na światowych rynkach. W rezultacie tego Związek Radziecki stracił w ciągu roku ponad jedną trzecią swoich dochodów w twardej walucie. Być może ZSRR zdołałby przetrwać tamten kryzys, gdyby nie nałożyły się na niego inne niepowodzenia: sytuacja w Polsce i w Afganistanie oraz gigantyczna rozbudowa arsenału obronnego, efekt współzawodnictwa z USA⁴⁹.

Zakończenie

W założeniu autora niniejszy artykuł miał w sposób syntetyczny ukazać zjawisko zimnej wojny oraz działania Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego, które doprowadziły do zakończenia międzynarodowego napięcia i upadku „imperium zła”. Wydaje się zasadnym postawienie tezy, że ZSRR zdołałby przetrwać okres zimnej wojny i kryzys lat osiemdziesiątych, gdyby

---

⁴⁸ Tamże, s. 16n; P. Schweizer, *Wojna Reagana*, dz. cyt., s. 264–266.

⁴⁹ W. Bukowski, *Moskiewski proces*, dz. cyt., s. 601; W. La Feber, *America, Russia and the Cold War 1945–1990*, dz. cyt., s. 316.

polityka Stanów Zjednoczonych prowadzona była w sposób mniej stanowczy i mniej zdecydowany niż miało to miejsce za rządów Ronalda Reagana.

Współcześnie wielu politologów i historyków szczególną rolę w tworzeniu „ery pokoju” przypisuje Michaiłowi Gorbaczowowi. Czy jednak miał on inną możliwość niż zawarcie ugody z USA? Może zatem Pokojowa Nagroda Nobla należy się nie tylko radzieckiemu przywódcy, ale także amerykańskiemu prezydentowi, który zyskał sobie przydomek „bezwzględnego kowboja”. Niewątpliwie Reagan mógł doprowadzić do konfliktu nuklearnego, ale stało się inaczej. Po ośmioletniej prezydenturze świat mógł się przekonać, że działania Waszyngtonu dały względną wolność i pokój społeczeństwu Związku Radzieckiego i narodom bloku wschodniego.

Presja ekonomiczna i narzucony wyścig w dziedzinie technologii militarnych jako element działania w wymiarze „paramilitarnym” okazują się bardziej skuteczne niż konflikt zbrojny; a przy tym nie niosą ze sobą zniszczeń materialnej tkanki narodów. Tym niemniej mogą i one zostać użyte nie w imię wyższych celów, lecz jako nowe narzędzie zniewolenia. Musimy o tym pamiętać szczególnie w obecnym czasie, kiedy pod pretekstem wprowadzania demokracji gwałci się suwerenność niepodległych krajów tylko dlatego, że nie chcą się podporządkować silniejszemu „starszemu bratu”.